

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ
СЪЧИНЕНИЯ
БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

10

ИВАН ВАЗОВ
РАЗКАЗИ 1901–1921

chitanka.info

ЧАСТ I

ФЕЛДФЕБЕЛ СТАМБОЛКОВ

На 1885 година, през ноември, няколко дена подир обявяването Сръбско-българската война, аз и още няколко гимназисти от Сливенската гимназия, под омаята на патриотическото въодушевление, записахме се доброволци, с намерение да тръгнем за сръбската граница, към която се стичаха всичките сили на България, за да дадат отпор на нахлулия в земята ни неприятел. Въпреки ожиданията ми нас ни пратиха в дружината, която остояше още в Хасково, назначена да бди върху южната ни граница.

Това беше едно разочарование за мене: аз ламтях да ида там, дето вече ехтяха гърмежите на войната, а ме запряха в един заглъхнал, далеч от нея градец, да върша проста гарнизонна служба.

Няколко дена след пристигането ми в Хасково постигна ме втора неприятност. Един войник дойде при мене веднага подир завършването на учението и ми каза:

— Ти ли си войника Ячев?

— Аз съм — отговорих.

— Вика те господин фелдфебеля в ротната канцелария.

— Кой е тоз фелдфебел?

— Стамболков — отговори войникът.

Последвах го. В канцеларията, до една маса с разфърляни книжа по нея, стоеше фелдфебелът, когото пръв път виждах, а до друга маса стоеше друг един войник, писар.

Фелдфебелят беше около трийсет и пет годишен човек, къс, пълен, с удивително валчеста глава и бузесто-червендалесто лице, с черни къси мустаци, настръхнали и паднали въз горната устна. Той ме изгледа със строг началнически вид, какъвто подобава на един фелдфебел, който се почита, и ми каза бързо и сухо:

— Ячев, ти ли си?

— Аз, господин фелдфебел.

— Ти си назначен мой вестовой.

Тия думи ме попариха. Чувството за моето достойнство се нарани заедно с отлетяването на последната ми мечта да зема участие

в борбата за нашата независимост, за което доброволно бях напуснал уроците си.

— Аз, господин фелдфебел, позволете...

Но той ме не остави да довърша:

— Земи тая бумага и я занес на командира на дружината и веднага се връщай.

По тона, с който заповядваше, разбрах, че беше излишно всяко по-нататъшно възражение. Зех писмото и го занесох по адреса му.

Когато се завърнах, за да получа нова заповед от началника си, аз го заварих, че се беше вдълбочил в писане. Спрях се до вратата и чаках да ме погледне. Но валчестата му глава се не дигаше от хартията, над която повече мислеше, рядко само надраскваше нещо, после пак мислеше наведен. Тая работа го поглъщаше цял и очевидно задаваше му много труд. Една вертикална дълбока бръчка стоеше неподвижна на невисокото му тумчесто чело.

По едно време се извърна наполовина валчестата глава към писаря, който пишеше, и избъбра троснато:

— По-малко скърбуцай!

Най-после той ме погледна, пак с бръчката на челото.

— Земи стомната и налей вода! — каза той и продължи писменото си занятие.

Моето честолюбие на гимназист се възмути. Но тоя човек така беше повелителен, така ме подчини на волята си още от пръв път, щото аз безпрекословно изпълних заповедта му. Аз вътрешно пламтах от негодувание против тоя фелдфебел за грубите му, както тогаз ми се струваше, обноски, особено като бях постъпил по добра воля на служба. Положението ми беше незавидно, аз даже се каех за решението си, когато съм бил щял с такава унизителна длъжност да заменя ученичешката си свобода.

Завърнах се пак в канцеларията. Стамболков вече не пишеше, а ходеше из нея. Дълбоката бръчка бе се изгубила от челото му, вероятно бе свършил благополучно писмената си работа.

Той се спря и ме изгледа с пронизителните си и затънали в меснато лице очи. Сега забележих, че това лице имаше изражение просташко, носеше печата на ограничен ум, на самодоволна тъпост, които суровината не можеше да притули.

— Ти отдека си? — попита.

— От Стара Загора.

— От Заара?

— Да.

Той помисли малко.

— Какво учение си свършил?

— Шести клас на Сливенската гимназия.

— Добро... Иди очисти ботушите ми.

Тук моята гордост не изтърпя. Аз му казах решително:

— Господин фелдфебел, аз постъпих доброволец с цел да ида във войната, а не да шътам тука и да чистя ботуши.

Аз треперех, като казах тия думи.

Червеното лице на Стамболкова пламна, стана багряно. В дълбоките му очи светнаха мълнии.

— Не разсъждай! — извика той, като тупна силно с крак по пода и с такъв искрен гняв в очите!...

После още по-яката повтори заповедта:

— Ботушите очисти!

Аз излязох. Погледнах пътната вратня с намерение да изскокна. Но се удържах, разбрах, че ще направя нещо, за което ще се кая. Задуших възмущението си и очистих чизмите му.

Но още същата вечер намерих време и излязох на улицата, дето се оплаках на един познайник войник, бивш учител, от тиранията и грубостта на фелдфебеля Стамболков.

Войникът ми каза:

— Аз те съветвам, Ячев, да се подчиниш. Възможно е да те бие, и по-лошо ще стане с тебе... Сега е военно време и дисциплината е строга. За непокорството няма милост. Аз познавам фелдфебел Стамболков: той е един сприхав простак, но много пъргав и изпълнителен. Покори се юнашки на съдбата си и гледай да го не дразниш, а да спечелиш разположението му, за тебе е по-добре.

— Но аз не съм солдатин, аз съм доброволец.

— Не, ти си солдатин сега. В училището минаваше вироглавството, ние биехме учителите си, но тука си под желязна дисциплина, има само едно: изпълнявай и слушай, както правя и аз.

* * *

На утрешния ден аз извърших покорно всичките си длъжности на вестовой и се примирих философски с необходимостта. Носих на Стамболкова вода да се мие, ваксах му чизмите, закърпих му копчето и разпраното под мишницата на шинела, пометох канцеларията и даже по заповедта му изчистих цигарето му със сламка. Аз никога не бях вършил тия важни работи и сега сам се чудех на изкуството си в толкова разнообразни занятия. Моето послушание и безропотна подчиненост ми повърнаха, или по-добре спечелиха благосклонността на Стамболкова: той беше пак надмено-повелителен, но не вече тъй груб.

Между това той и тоя ден, и на другия продължаваше да пише на масата. Навел съсредоточено валчеста глава над хартията, погълнат всецяло от работата си, той дълго остояше замислен, с дълбоката бръчка на челото. Мене ме силно интересуваше въпроса: що пише той. Най-последно, като му подавах нещо си, аз фърлих крадишком погледна хартията — и не повярвах очите си: там имаше стихове! Стамболков пишеше някакво стихотворение. Ето занятието, което толкова му поглъщало вниманието и времето!

Аз се одързостих и го попитах смирено:

— Какво пишете, господин фелдфебел?

Той се извърна, погледна ме вторачено, па каза:

— Стихи!

— Какви стихове, господин фелдфебел?

Той тупна дебелимата си месеста с къси пръсти ръка по хартията.

— Песня против крал Милана — каза той. — Искам да науча войниците да я пеят, за насърчение... Никаква песен такого рода нямаме... А?

На хартията имаше три куплета само.

Силно ми се искаше да прочета поетическото произведение на фелдфебелевата муза, но не смеех да простра любопитството си подалеко и отговорих:

— Това е много добро, господин фелдфебел.

— Разумява се, че е добро.

Па зафана да псува с енергически изражения крал Милана, неговото вероломско нападение на земята ни, братската кръв, дето се лее по негова причина.

Той се повече и повече сгорещаваше от собствените си думи.

— И преставай себе: мене ме оставят тука!... Какъв дявол ще търся тука?

И той гневно плюна.

Стамболков се наведе пак над стихотворението и аз тръгнах да се отдалеча.

— Чакай, Ячев! — извика ми той.

Аз се спрях.

— Та какви науки, кажеш, беше свършил? От тия работи отбираш ли? — и той ми посочи хартията пред него.

— Ние учихме и стихотворения, български и руски — отговорих аз.

— Имаше един руски капитан, който писвал стихове... Как го викаха?

И той си затърка енергически челото, за да спомни.

— Лермонтов? — попитах аз.

— Да, Лермонтов! — извика той радостно. — Ти какви негови стихове си чел? Знаеш ли някои? Прочети някои!

На всеки миг Стамболков ставаше по-благ. Поезията ни сближаваше. За да поддържа доброто му настроение, аз издекламирах началото на „Казачья колибельная песнь“, едничката, която знаех наизуст:

*Спи, младенец, мой прекрасный,
Баюшки баю,
Тихо смотрит месяц ясный
В колибель твою.*

*Стану сказывать я сказки,
Песеньку спою,
Ты ж дремли, закрывши глазки,
Баюшки баю.*

Лицето на Стамболкова светна от възторг.

— Браво, браво! Вот тебе!... Ти чудесно разбираш от стихове. Тогава чакай да ми предложиш личното си мнение, вот, но да ти прочета товачка, Ячев... това, как казват, мое собствено дело.

И той ми прочете с напевен глас трите куплета. Те ми направиха впечатление за нещо просто, недодялано, като детински опит по стихотворство, но размерът на стиха беше същия, що имаше Лермонтовата песен. Аз помня само първите стихове:

*Ти, проклятий крал Милане,
пъклен врагу, ой!*

А това „ой“ римуваше с „бой“.

Стамболков дигна към мене малките си очи, които сега светеха от огъня на вдъхновението.

— Как ги намерваш?

— Хубавички — отговорих, не желаейки, като оскърбя поета, да изгубя приятелството на фелдфебеля.

Той остана доволен.

— И знаеш ли колко мъки имах за сочинението на тия стихове? Но не мога ги доконча, че обаче имам много дела спешни... Слушай, голубчик, седни и напиши останалото — и той стана от стола си, за да седна аз.

— Господин фелдфебеле! Аз не съм поет! Аз не съм писал никога стихотворения, това нещо не е моя работа — казах аз.

— Можеш, можеш! — и той сочеше стола.

Но аз отказвах. Аз наистина никога се не бях опитвал в това изкуство.

Лицето на Стамболкова произгуби своята благост.

— Във военно време един войник е длъжен всичко да може... Виж мен... Как можа аз?

— Вие имате естествен талант и можете, без да сте учили стихотворения, а аз не съм учил това изкуство.

— А терзилик учил ли си се?

— Не.

— Тогава как можа да ми закърпиш тъй изкусно шинела?...

— Ах, аз не умеех, но понеже заповядахте...

— И сега ти приказвам: седни тука да докончиш останалите стихове — подзе той с решителен тон. Голямата вертикална бръчка пак излезе на челото.

— Не мога, господин фелдфебел!

— Малчать! — изкряска той свирепо и тупна с крак. — Ела по мене!

Аз го последвах.

Дойдохме при отворените врата на другата стая, дето имаше писмен стол, връчи ми ръкописа си и каза с гръмовен глас:

— Давам ти до четири часът срок! Ако не, мисли си! — дръпна вратата и я заключи отвън.

Трябваше няколко минути да се окопитея и да разбера всичката комичност на положението си. Стамболков ми заповядваше да стана поет! Понеже по заповед закърпих дрехата му, аз по заповед трябваше да изкарам докрай и стихотворението му! Против тая фелдфебелска логика никаква друга не бе в сила.

„Быть по сему!“ — рекох си аз усмихнато и седнах при масата да опитам перото си в стихове, както се опитах с иглата, с четката за ваксване, с метлата. Свирепият му поглед, като ме тласна в стаята, не предвещаваше нищо добро и аз побързах да изпълня мисията си до дадения срок.

Както казах, трите куплети бяха нелепи. Но той ми не бе дал право да ги поправам, па и аз ги намерих хубави по-рано, та продължих нататък в техния дух да проклинам и ругая крал Милана. При всичката ми неумелост моите стихове вървяха по-гладки и по-логически. Всеки път, като погледвах в писаното думите „пъклен врагу, ой!“ кисках от смях. Цели два часа работих усилено. Най-последно свърших благополучно стихотворната филипика против сръбския крал, която го правеше прах и пепел. Но аз трябваше да стоя в арест още два часа, доде се завърне Стамболков и ми отключи вратата.

— Чети! — каза той важно, когато му обадох, че съм извършил заповедта му.

Той остана възхитен от съчинението ми.

— Браво, браво, Ячев, маладец! Ти от мене по-хубаво си написал.

И сам прочете с глас и въодушевление цялото стихотворение, като махаше с ръка заплашително към Милана.

— Тъй му се пада на тоя подлец! — заключи той. — Сега да те наградя.

И извади из портмонето си шейсет гроша румелийски и ми ги даде.

Подир малко окръшки аз приех цената за сътрудничеството си, понеже бях останал без пари, и му благодарих.

На знака му аз го последвах в канцеларията. Там той се обърна към мене:

— Ти ще ми бъдеш писар! А ти — обърна се той към писаря — ще бъдеш вестовой.

Поезията прочее ме спаси от унизителното положение на вестовой при фелдфебеля. Писарската длъжност ме освободи от долните занятия, които тъй ме възмущаваха, и ми оставяше повече свободно време. При редките срещи с другарите си от гимназията аз обаче криех с каква цена съм спечелил благоволенieto на Стамболков, от страх да не ми се смеят.

Бяха пристигнали вече известията за отблъсването неприятеля при Сливница. Стамболков ми обяви, че става нужда да „напишем“ ново стихотворение за позора на крал Милана, и съжали, че многото занятия не му оставяха време да го „почне“. Перспективата пак да продължавам и развивам в зле ритмовани редове фелдфебелските идеи ме уплаши и аз издействувах, чрез покровителството на един познат офицерин, да бъда преместен в строя след петдневно служене при Стамболков.

Един празничен ден някои от другарите ми дойдоха засмени и ми честитиха.

— За какво ми честитявате?

— Не се втилявай, де!

И те се кикотеха.

— Поздравляваме те за стихотворението. Кой е знаел, че си бил поет...

Аз се цял изчервих.

— „Ой, ой, ой!“ — смееха се те.

— Не ви разбирам.

Те ми дадоха едно напечатано листо, което продавали хлапаци из улиците с викове: „Песня за крал Милана“.

Още при първия поглед разбрах, че то беше нашето стихотворение. То носеше следното заглавие:

„ПЕСНЯ ЗА ПРОКЛЯТИЯ КРАЛ МИЛАНА,

ИЗПЯНА ОТ ФЕЛДФЕБЕЛЯ СТАМБОЛКОВ

И ВОЙНИКА ЯЧЕВ“.

В същото време чух други хлапаци, че продаваха песента, като си деряха гърлата. Спуснах се при едного и на въпроса ми кой му е дал тия листове, отговори, че сам фелдфебелят Стамболков, като им казал, че десетте пари — цената на песента — са за тях.

— Нещастният, той ме направи за смях! — казах си аз.

Беше явно, че Стамболков не с користна цел пръскаше стихотворението, а от силно желание да разпали патриотическия жар в сърцата или да оттуши яда на своето, задето бе оставен в бездействие.

До вечерта аз изкупих колкото листове останаха непродадени още и ги изгорих.

Нас скоро ни преместиха в Търново Сеймен. Написа ли Стамболков другото си стихотворение за позора на крал Милана и напечата ли го — не зная.

Оттогава изминаха години. Много важни работи забравих, много силни впечатления се изличиха в душата ми. Но образът на Стамболкова стои и сега жив пред очите ми; виждам пак тая валчеста глава, наведена с дълбоката бръчка над хартията, и се повече расте симпатията ми към този човек, под чиято дребнавост и грубост на характера се криеше такава прекрасна душа.

Януари 1902

ГРАНИЧНА ХИЖА

Тя е много високо, много високо.

До облаците.

Притулена в тих планински валог в полите на мълчаливия Белмекен, чиято самотна чука със зъберите си хапе небесния лазур, бедната хижа се гуши покойно, сама във вечното мълчание на планината, отлъчена от света, забравена от живота, от шума му, от тревогите му.

Но не — има живот там.

Един сив войник всяка заран излази от вратата й.

Едно селянче някакво, незнайно, безименно, бедно, чедо на някаква друга хижа в равнината, с нарамена пушка, излазя лениво оттам и се разхожда бавно под урвата замислено.

Планинският свеж ветреца лъха въз опеченото му добро лице, развява полите на сивата му войнишка дреха.

Срещу него, през зелената долинка, отвъд заспалото зелено езеро, в чието огледало назъртат намусени скали, възвишава се други връх.

Той е стремителен, гол, плешив; въз неговите хълбоци и чело минува турската граница.

И очите на войника към тая посока бягат от време на време.

Бедният самотен жител на приоблачните пространства! Един ходи там, по цели дни гледа безмълвно привичните картини на тия върхове, скали, пущинаци, отпечатали образа си дълбоко в душата му; следи мудния полет на орлите, като него саможивци по безлюдните висоти, вторачва се в някоя жълта сърна, озовала се на миг до някои скалаци, открила красивото си тяло в небето и пак тъй скоро изчезнала там; или — появяването на юрушко стадо на някой стръм с буйна, тучна трева, приятно привлича и успокоява погледа му, будейки в душата му видение за друго стадо, което може би е пасъл в родната си долина.

Но понякога нищо от това не вижда и той цели дни живее един, с канарите, с облаците...

Но пада вечерният мрак въз планината.

Газева ламбица свети в бедната хижа.

Прибрал се войникът, самотен и унил, пуши цигарки, които си е увил от праха на чер евтин тютюнец, или чете на жумящето пламъче оваляно календарче или войнишка песнопойка, на която всичките песни е изучил изуст.

Понякога мисли.

По-добре — бленува, тоест — вижда...

И вижда той пак своето родно село. Тръносливките, кривите сливи, дивите круши навеждат чорлави клони над политнали плетища и над сламени ниски стрехи, изсулени, по чиито плетови комини голокраки щъркели тракат на трънесто гнездо. И на мегдана, там при кладенеца, дрънкат менци на луди гидийски моми. Там ли е тя? Там е. Пак тъй гиздава, със стройния стан и яките бедра, чернокосата Рада — дяволката, тя, откак служи в града, се прекръсти Райна! Навела се и пере там, и буха на камъка, като разменя с кикотене шеги, малко чапкънски, с другите моми. И прасците й, здрави и пълни и розови, както и запретнатите й ръце, се гледат под сукмана... Очевидно, закачат я за него. И той напъва слух, за да чуе как им тя натрива носовете — каква е хитра хлевоустница — на царя отговор дава!... Тъкмо на втория ден след Петровден си приказваха скришно до върбите при дядо Стаменовия плет, дето подплашиха гъските при вадата. Изгората недна, хем приказва дяволито с него, дразни го, хем бръска с юнашката си ръка неговата в тъмнината... Либят се... Ех, тежко... Колко още ще стои тука? Три месеца е стоял — още три остават... Майка му преди две недели му донесе дрешки и много здраве от Райна... Чакала го и все питала за него... Кметовият писар — оня с тънкия врат като на щъркел — я харесал, пращал дяда поп Петра да я иска. Не щяла да чуе. „Алекси е в балкана, не е умрял!“ — отговорила на попа. И що му трябва на тая пръчова брада — тъкмо като на пръч му е брадата! — да се меси в чужди работи?... Но какво гледаше? Да, Рада пере и здравите й прасци... Колко месеца остоят още? Три месеца, даже няма три месеца — по-малко — до уволнението му.

Войникът става и ходи назад-напред. Главата му стига до потона, до ниския потон на хижата. Сянката му шатри по стените и по пода

като жива... Навън е вятър излязъл. Бучи, та тътне планината. През окното се вижда черно. Тъмно е като рог навън. А вятърът вее, халата реве и тресе слабите стени на колибата и през някакви отзевки клати пламъчето на лампата и разиграва сянката му. Но нещо изписка навън, страшно. Сякаш мечка реве от бърлогата си... Звяр ли е? Ослушва се. Не е звяр, вятърът е пак. Боже, каква хала, какъв шум! Сякаш скали се рушат навън... Ето Рада се изправя, изстиска с яките си ръце ризата... Пак се смее, нещо говори на момите... Пратила му много здраве по майка му... Колко още остава до уволнението му? Няма цели три месеца...

И той ходи назад-напред в бляна си, унесено.

Вятърът с бяс реве навън.

И открьшляци от момински смях се чуват в рева му.

София, 28 ноември 1905 г.

ЗА КОСТЕНЕЦКИЯ ВОДОПАД НОЩЕН ИЗЛЕТ

При всичката зеленина и прохлада на София през миналия юли, мене ми се дощя да я напусна за ден-два и да се разходя до друго зелено място.

И като мислех за разните кратки и евтини разходки, които бих могъл да сторя, с неодолима сила ми се натрапи в ума видението на Костенецкия водопад, на гръмливия и величествен Костенецки водопад, zalюбен вече от мене през две по-ранни посещения.

И реших да ида пак да го погледам. Взех си една вечер чадъра и с трамвая се озовах на гарата.

Вечерният, смесеният влак трябваше да потегли към Тракия на 10 часа и 10 минути. Но както всеки български влак, който се почита, той се реши да мръдне едвам къде 11 часа и няколко минути. Имало закъснение! Пак закъснение!... Няма нищо: слънцето пак ще продължава да обикаля около земята — според свещеното писание и г. Йончева — от изток към запад, катаклизъм световен няма да стане от това закъсняване и Костенецкият водопад няма да побегне или да пресекне, ако стигна там един час по-късно. Какъв дявол, не сме ни англичани, ни американци и за времето не плащаме нищо.

Горе-долу с такива едни философски размишления на честен ориенталец аз спокойно дочаках тръгването на влака, който важно и бавно напусна гарата и запъха из тъмното поле.

Другари в купето ми бяха двама господиновци, една мома с хубаво меланхолично лице, облечена в черни дрехи, и една бабичка — всичките тръгнаха от София. Всички си бяхме чужди един на други и затова в купето царуваше тържествено мълчание. Когато завъзлязахме по вакарелското възвишение, влакът спря на едно съвсем безлюдно място сред къра. Той спря и като че искаше да нощува там, защото вече не тръгваше. Защо беше това бавене? Настана недоумение в купето. Всички наставаха да гледат от прозорците какво има. Но нямаше нищо особено навън. Само луната беше изгряла от нощното небе и осветляваше с мъртвата си светлина ниската вакарелска планина и

тъмните храсталаци пред нас. Раздадоха се недоволни възклицания по повод на тоя маеж, завърза се разговор. Духът на протест сближи всинца ни. Допреди малко съвсем непознати, сега критиката против неуреда на нашите железници ни почти сродни. Една приятна хармония зацарува, завърза се беседата и тури край на мълчането и ледената студенина. След две минути ние се знаехме кой що е и за къде отива. Двамата господиновци отиваха за Ямбол, те бяха търговци, госпожицата беше българка и пътуваше за Пловдив, както и бабичката.

Най-после влакът, неизвестно защо, тръгна пак, както неизвестно защо бе се бавил. Но той завървя тъй мудно! Той просто пъплеше по възвишението. Паравозът грухтеше и скърцаше сърцераздирателно, чувствуваше се как той се потеше от мъка при усилието да изтегли вагоните нагоре. Той даже плачеше като живо нещо.

От Вакарел нататък се захвана разговор върху погрома, станал преди малко в Пловдив въз гръцките здания и гръцките дюкяни. Госпожицата била го видяла и разказваше с трепет това. Темата беше благодарна и всеки изказа охотно мнението си върху това събитие. И в това тясно купе на вагона се изрази цялата психология на българина — на българина, който не пише вестници, не прави политика, не парадира с чувства, които няма. Гръцките злодеяния в Македония бяха извикали свирепи инстинкти. Двамата търговци намираха, че това не бе достатъчно, че трябваше да се изгонят всички гърци из България; госпожицата с кроткото меланхолично лице не изказа такова жестоко желание, но тя намери, че онова, което беше станало в Пловдив, беше добре станало. А бабичката? Боже мой, тя съвсем бе свирепа. Тя предлагаше просто изстреблението им. Тя имала някакъв сродник в Македония, убит от андартите, тя ригаше огън и жупел. Аз се намерих в една гореща атмосфера от омраза и ярост, искрени и неугасими. Чини ми се, че в тая атмосфера дишаше сега целият народ, както я дишат и гърците. Ние преживяваме страстите от епохата на Калояна, гърците горят от зверската омраза на Василия Българоубийца. Единият от търговците се биеше в гърдите от скръб, защо нямаме граница с Гърция.

— Да би ни султанът оставил една пътека дотам, една тясна пътека, колкото котка да мине!... — въздишаше той.

Когато приближавахме Ихтиман, мене ме налегна дрямка и аз затворих очи, като оставих да следва — понеже той все следваше —

разговорът върху същия злободневен въпрос.

Колко време съм прекарал в унесено състояние под приспивателния шум на влака, не помня, но високи гласове в купето ме накараха да се сепна и отворя очи. Тогава видях, че там имало още двама пътници, млади хора, качили се вероятно от ихтиманската станция, които водеха разпален разговор с двамата търговци и бабичката. Излезе, че разговорът е все същият — противогръцкото движение в България. Аз склопих пак очи, за да продължа дрямката си, но тя вече не идеше. Беседата беше много жива и страстна и завладяваше вниманието ми. И аз взех да слушам.

— Та вие сте против Македония, господине? — попита единият от търговците.

— Малко ми трябва да бъда против или за Македония, мене ме възмуцава нашата неразбранщина — отговори единият от новодошлите.

— Аз не те разбирам — възразяваше търговецът; — според тебе, не трябва да се интересуваме за съдбата на македонците?

— Ни най-малко.

— Как тъй?

— Нам не ни трябваха никакви македонци и македонски въпроси. Вие искате да турите ръка на Македония, да я лапнете и понеже другите не ви позволяват това, вие дигате шум.

— Не шум, ами до един ще ги избием — викаше бабата с разтреперан глас.

— Кого ще избиеете?

— Тях!

— Бабо, ти мълчи — забележи й единият от търговците.

— Вие — продължаваше опониращият господин — плачете за Македония с крокодилски сълзи, искате да вземете Македония, защото...

— Ние? — попита в недоумение търговецът.

— Вие, българите, патриотите, правителството ви...

— Този е грък! — извика бабата с ужас. — Ти да си свиваш устата, че виждаш ли този прозорец ей? Ще ме накараш на стари години да ида в дранголника.

И гласът на бабата трепереше.

Аз я погледнах. Очите ѝ пламтяха при бледното осветление, те бяха гневно устремени въз оногова, когото заплашваше с изхвърляне от прозореца.

Но той презрително само я погледна и продължи, обърнат към търговеца:

— Да, вие, вие искате по-голяма България, за да имате възможност за по-обширна експлоатация, и вие туряте на това стремление голямо име: народен идеал, историческа задача — говореше бързо и пламенно младият човек.

Другият търговец се обади обиден:

— Ние българите... ами ти какъв си? Ах, разбрах... Ваша милост си социалист?

— Да, не буржоа, господине — отговори той троснато.

— Тогава да турим точка: ние никога няма да се разберем с ваша милост — каза другият търговец.

— Е, аз да бъда цар, ще заповядам на войската да ви избие до един — извика кръвожадната баба.

И сега в купето бе нарушена хармонията. Там бяха два лагера, два свята. Аз присъствувах пред две България, които не се проумяваха, не се разбираха, стояха на два противоположни полюса по мироглед и чувство. Едната представляваше грамадната, непосредствената част от народа, душата на българина, душа, израснала от народната почва, сродила се с нея; душа, запазила първобитните си груби национални инстинкти, жарка, дива, некултивирана, сурово патриотическа, слабо засегната от лъха на хуманизма, от широките идеи на века, остала детски варварска, сублимно свирепа... От друга страна — ихтиманските гости олицетворяваха едно младо, енергично, нарастващо поколение, напоено с нов, модерен дух, родено из книгите, чуждо на народните предразсъдки и на народната душа, отхвъркнало далеко от тях, с по-широк кръгзор, но болно, щуро, неуравновесено, прояждано от червека на индиферентизма и отрицанието, откъснато от народа, поколение, за което образът на отечеството, бледен, се тули зад други фетиши, което с презрителна усмивка отминува на улицата трицветното знаме, а се кланя на знамето на социализма или не се кланя на никакво...

След няколко минути влакът спря при гара Костенец-баня и аз напуснах купето с разгорещената му атмосфера.

Никой друг пътник не слезна там. Нямахме и кола за Костенец.

За щастие, намери се най-после случайно една дрипава открита талига с една дръглива кранта. Аз се качих на нея, дето вече беше се настанил и един едър плевненец, дошъл от Костенец пеши да изпраща някого, и който сега се връщаше.

Талигата с тръскане и скърцане запъпла из пустото поле. Луната светеше от тъмното сине небе. Тя заливаше къра с мъртва, дремлива светлина. На юг се тъмнееха Родопите, мрачни, начумерени, с неясни очертания. По едно време хвана да се разнася из утихналия въздух глух шум от някаква вода. До мене пристигаше вече екът на Костенецкия водопад.

2 август 1906

НЕБИВАЛА ЗАЩИТА

В углавното отделение на окръжния съд в град С... се бяха разгледали вече три дела. Дойде ред на четвъртото, последното, кражба с взлом, да се гледа. Но при извикването на свидетелите, показани от страните, най-важният нямаше. Тримата коронни съдии шепнешком се посъветваха и председателят обяви, че делото се отлага за друг ден, когато под стража ще бъде доведен важният свидетел, който щеше да дава показания в полза на обвиняемия, или по-добре, на обвиняемата. Тя беше жена на средна възраст, сиромашки облечена, с преbledняло, измахнато лице, измъчено от тревогите и страховете за участта, що я очакваше.

Защитникът ѝ адвокат, стар вече господин, чернолик, с побелели увиснали мустаци, с окачени на черна вървица очила, които ту турваше на носа си, ту сваляше, поиска думата и каза с дебелия си груб глас:

— Господа съдии, ние заявяваме, че делото може да се гледа и без тоя свидетел, не ще да има нужда от него, както ще видите.

Съдът се пак посъвещава тихо.

След малко председателят обяви, че щом обвиняемата страна не настоява да се чуе свидетеля ѝ, делото ще се гледа.

Като се изпълниха предварителните формалности: удостоверяване самоличността на участващите в делото и заклеване от свещеника присъстващите свидетели, захвана се съдебното дирене.

В него се установи по неопровержим начин виновността на обвиняемата, която, впрочем, сама се беше наполовина признала в престъплението си. Съдиите бяха твърде доволни, че лесно се свършва и това дело, та щяха по-скоро да се видят свободни и да си идат по частната работа или на разходка.

Съдебните заседатели — един гражданин и четири души селяни — седяха неподвижни и внимателни от двете страни на съдиите при дългата зелена маса, на която стоеше разпятието и евангелието. В залата имаше малко публика. Задуха царуваше, тежкият въздух и горещината усилваха желанието да се излезе час по-скоро оттука.

Поиска думата прокурорът.

Опрям ръце на масата си, приведен малко, той със звънлив, резлив глас и самоуверен тон захвана обвинителната си реч. Реч плавна, жарка.

Красноречието му беше толкоз убедително и лесно, че очевидността на престъплението беше неоспорима и триумфът на словото му сигурен.

Ето защо, при всичката относителна краткост на речта, съдиите, та и съдебните заседатели я намериха пак дължка, убедени и те в душата си, че сиромахкинята, която съдеха, беше „кругом виновата“ и прокурорското красноречие беше излишно.

Държавният обвинител свърши, прочее, със заключение, че престъплението попадеше под известен член на наказателния закон, който предвиждал наказание от две до осем години затвор. Той обаче счете самопризнанието на подсъдимата и отсъствието на подобни постъпки в миналото ѝ като смекчаващи обстоятелства и даде мнение да ѝ се наложи минимумът от наказанието.

Такова мнение си бяха вече съставили и съдниците, особено съдебните заседатели, винаги наклонни да бъдат по-милостиви.

Тогава се даде думата на защитата.

Черноликият, с увисналите побелели въси адвокатин застана с вдъхновен вид при масата си, гуди си очилата, свали ги пак, нервно бъркайки книжата си, с вида на борец, който имаше да преодолее и надвие един страшен противник.

Като гледаха това му застрашително положение, съдниците добиха кисели, недоволни лица. Този господин щеше още цял час да ги глуши с безполезната си защита и да ги задържа в съдебната зала, когато те бяха си обещали скоро освобождение. Затова председателят му забележи да бъде кратък.

Адвокатът почена с блестящ поглед, с нервен, енергически глас, който гърмеше из залата, и правейки възли ораторски жестове с ръцете:

— Господа съдии, господа съдебни заседатели! Уважаемият господин прокурор с една блестяща реч, за която аз му отдавам всичката дължима дан на уважение и удивление, реч, пропита от дух на строга справедливост и от съзнание за висотата на мисията му,

доказа виновността на подсъдимата, виновност ясна — съзната и от вашите души.

— Е, много го протакаш, байо — избъбра един от съдебните заседатели, селянин.

— Господа — продължи адвокатът, — онова, което ще ви зачуди, и справедливо, то е, че аз, защитата, заставам пред вас не да отричам очевидността на фактите, а да се съглася напълно с господин прокурора. Но, господа съдии... — И той си дигна очилата и пак ги намести на носа си.

— Е, знам, знам, смекчаващи обстоятелства ще посочваш, прокурорът сам стори това — пошушна един от съдиите.

— Ще ни мъчи тоя син още два часа, както се е запретнал — продума му ниско другият съдия.

— Но, господа, обвинителната власт, вдъхната от чувство на милосърдие, тъй свойствено на човешката природа, посочва на вашата просветеност минимума на наказанието, който минимум е две години тъмничен затвор!... Две години, господа! Две години тъмничен затвор!

Погледът му блесна с необикновена сила, той пак потърси връвта на очилата си, паднали при движенията му.

— Е, не може по-долу, приятелю: ти сам знаеш закона — помисли си председателят, когато адвокатът пак закрепяше очилата си на широкия нос.

Адвокатът подзе:

— Да, две години само! Ако това снизхождение прави чест на човека, то е необяснимо в устата на блюстител на законите, на строгия страж на обществената нравственост и карателя на обществените гнилости. Защото, какво имате пред себе си? Една престъпница (и той посочи подсъдимата), която се е осмелила посред бял ден, в отсъствието на домакините, да счупи портата им с брадва, да счупи със същото сечиво сандъка им и да им открадне двайсет и два лева, готова, предполагам, да махне и на живота им, в случай на ненадейното им появяване там...

— Е, къде отива негова милост! Луд ли е? — каза поразен един съдебен заседател на другаря си.

И другите съдии слушаха смаяни и не вярваха ушите си.

— Не, той е луд — казаха си те.

Адвокатът продължи с жар:

— Наказателният закон нарича този род престъпления „кражба с взлом“, почтените човеци го казват, разбойничество, хайдутлук! И когато вие сте повикани да се произнесете върху такъв един виновник, трябва да помните, че сте тука не да се движите от сантименталности, а да бъдете строги, да удряте, да удряте немилостиво, господа.

Съдиите слушаха настръхнали този свиреп към доверителката си защитник.

— Трябва да се изпрати в Александровата болница — каза един от заседателите възмутен.

Само подсъдимата слушаше спокойно, почти безучастно.

— Две години? — извика пак защитникът. — Не две години тъмничен затвор, не осем години, по закона: двайсет години, господа, тъмничен затвор — па и те не стигат за такова престъпление. Обществото иска от вас да бъдете строги, да го защитите. Бъдете немилостиви към неприятелите му...

Съдебните заседатели хвърляха въз адвоката мълниеносни погледи.

Никога в съдебните анали не бе забележена такава защита.

Същото смайване се забележваше и у публиката.

— Да, бъдете безпощадни! Безпощадни бъдете, господа съдии! — И той продължи все в същия дух защитата си. После се извърна и погледна някого в публиката. Един господин излезе и веднага въведе в стаята пет деца, от пет до десетгодишна възраст: две момчета и три момичета. Те бяха дрипави, разплакани. Приблжиха се до подсъдимата — тя им беше майката — и се изправиха до нея. Най-малките хленчеха с мокри лица и едното обви ръце около майка си и с глас заплака.

Адвокатът посочи децата и извика в изстъпление:

— Ето децата на тая жена! Ето ги нещастните същества! За тях е направена кражбата! За тях, за да не умрат от глад, да не вкочанясат от студ без огън през тая люта зима... Пожертвувала се е, за да спаси милите си рожби, тия невинни ангелчета, които трябваше да умрат пред майчините ѝ очи... Нека ми каже всяка друга, и истинска майка, на нейно място какво би направила... Сега, удряйте, поразете с присъдата си тая злочеста майка, затворете я в тъмница, лишете чедата ѝ от нейната защита, оставете ги на улицата безпомощни, погубете и

тях. Нека умрат толкова души, за да се удовлетвори законът! Съдете, господа, а господ ще съди всинца ни от небето!

Всички в залата се вкамениха. Прокурорът се не мърдаше, зяпнал. На неколцина от съдебните заседатели се показаха сълзи на очите. Децата плачеха...

Съдът се оттегли на съвещание.

След малко излезе и председателят прочете вердикта с треперлив глас.

Майката беше оправдана едногласно.

София, 28 февруари 1906

БЕСЕДА НАД КНЯЖЕВО ЗЛОБОДНЕВНА ШАРКА

Това беше на 21 май — вечерта.

Въз прелестната смараглова полянка, отсам разкошната елова княжевска гора, дружината ни — тя състоеше от две приятелски семейства — подир един скромен и приятен полски обяд въз тревата, продължаваше да се наслаждава от възхитителната гледка въз Княжево, въз Люлин, въз Софийско поле и полуveneца планини от север. Слънцето, на запад, закрито зад булото на леки, прозрачни облаци, цедеше меката си светлина през тях: прохладен ветрец люшкеше нежно клоните на младите дъбчета и тъмните зад тях върхове на елите, над които стърчеше в светлопепелявия свод на небето част от Витоша с чуката Кекеш, сурово красива под тъмнозелената си майска премяна. Акациите из дъбовата млада горица ни пращаха талази от сладостната миризма на белите си цветове. И очите, и гърдите, и душите, упоени от чаровността и омаята на гледката, що господ туряше пред нас, изпитваха оня екстаз от чисто и светло блаженство, с който само майката природа дарява ония, които умеят да я обичат.

Истина, че по едно време двамата от дружината бяха заети от други важни неща: г. Х. беше се углъбил в страниците на един вестник, а младата госпожа Z. вареше кафе на машинка, водейки весела борба с духащия пламъчето ветрец. Тя всякак залягаше да препречи на лъха му, който затрудняваше по-бързото сваряване на ароматното питие, един истински разкош за нас на това място.

Отдолу, измежду старовековните почтени дъбове, се зададе монументалната фигура на г. З. Той идеше с широки бавни крачки насам. Неговото едро, месесто лице добряшки се усмихваше към нас.

Приятел на всинца ни, той биде поканен, когато приближи, да седне до нас и той драговолно ни стана другар. След първите здрависвания г. Х. пак се зачете във вестника. Но скоро той го остави с едно бързо движение на досада.

— Четохте ли? — каза той.

— Какво има там? — попита доктор М., като се мъчеше да седне по турски въз килимчето.

Вместо отговор Х. взе пак вестника и зачете с глас изпълнен от трепета на негодуванието, едно антрефиле. В него се разказваше как на 18 някои си студенти-социалисти, на връщане през нощта от едно пируване, завенчало празнуването им годишнината на Ботевата смърт, откачвали от къщата българските трицветни знамена, тъпкали ги и ги безчестили по най-неприличен начин, а после, минувайки край паметника на Царя Освободителя, спрели се пред него, за да почетат с няколко ругателства бронзовата конна статуя, стърчаща в звездното небе, неподвижна и безучастна към тая богохулна гавра на младите човеци.

Негодуванието стана общо и се изрази с гневно възклицание.

— А вестникът какво казва от себе си? — попита спокойно г. З.

— Нищо не прибавя.

— Не смее — забележи г. З. — У нас никой вестник не смее да осъди тия работи, защото редакторите се боят да не бъдат причислени към реакционерите.

Завърза се разговор за причините на това течение в средата на нашата учаща се интелигенция.

Г. З. си допи кафето и каза:

— Не е ни една от тия причини; главната причина е руският печат, отрицателната руска литература. За да не обичаме България, отечеството си, ние сме се научили от руската интелигенция. Ние подражаваме слепешки русите.

Това немотивирано твърдение повдигна силни възражения. Такова гибелно въздействие на руската литература! Как е възможно?

Г. З. поглади широкото си лице, поусмихна се с поглед съсредоточен, вдълбочен в нещо, което сякаш беше много далеко оттука, па подзе тихо:

— По-лани бях в Ница. В гостилницата, дето бях, столувах се с една малка компания чужденци, между които и двама руси и една рускиня, млада жена, от Москва. Тогава траеше Руско-японската война още, Портартурската обсада траеше. Веднаж, като се завръщах за обяд из главната улица „Avenue de la gare“ и минувах край редакцията на вестник „La Petit Niçois“, съгледах голямо стечение от народ, който с любопитство четеше окачените от редакцията телеграми с големи

букви в салона на редакцията. Погледнах и аз на тия грамадни телеграми и останах попарен: там се явяваше, че генерал Щосел предал Порт Артур на Ноги. Поразен от това известие, завърнах се в гостилницата смазан от някаква тежест, като че носех сто кила камъни на гърба си. В трапезарията заварих и русите. Лицата им бяха ясни, даже радостни; от това заключих, че не знаят още скръбната за всяко руско и славянско сърце новина. Побързах да им я обадя, за да споделя с някого горестта си, та да ми олекне.

За мое голямо учудване, те ми казаха, че знаят вече това. А бяха весели!

Като видяха недоумението ми, те прибавиха: „И много добре. Това е приятно съобщение.“

— Как? — извиках аз.

— Вие се удивлявате, че се радваме за тая катастрофа? Да, тая катастрофа подготвя другите катастрофи за руската войска, които ще унижат и омаломощят днешната Русия.

— Но вие говорите не като руси, а като неприятели на Русия!

— Да, ние сме неприятели на Русия, на днешната Русия, ние не обичаме Русия, господине! Днешната Русия — това е тираническият режим, който от дълги векове тегне въз руския народ. Днешната Русия, официалната Русия е враг на истинска Русия, на руския народ. Всичко, каквото съдействува за разклащането на днешната Русия, всичко, каквото подравя основите ѝ, което я приближава до пропастта ѝ, подготвя, улеснява тържеството на новата. Онова, от което ние, интелигенцията, се биехме в тая война, беше да не би да излезе победоносна за нас. Тя би заякчила още за дълги години абсолютизма и гнета на монархията, като би я окръжила с ореола на славата и могъществото. Но руският бог бди над руския народ, та се случва противното.

Другият млад русин, като да подчертае думите на сънародника си, подзе:

— Вие, българите, мъчно можете да ни разумеете. Вие имате едно свободно отечество, вие се чувствувате синове на това отечество и го обичате. Обичате го, както френецът обича Франция, немецът — Германия, англичанинът — Англия. Нашето отечество е мащеха за нас, то ни гони, затваря ни в тъмници, праща ни в Сибир, оставя нашата младост и нашите сили и най-благородните пориви на сърцето ни да

вехнат и гаснат; то не ни дава въздух. За интелигенцията няма място в Русия, затова нейният срам е наш триумф. Нашето руско сърце се облива с кръв от мисълта, че в проклетите манджурски полета гинат стотици хиляди наши невинни братя. Но ако за възтържествуването на нашите идеали за свобода, правда и светлина са нужни те и още по-големи жертви — нека се дадат. От съкрушението ни на бойните полета може да загине деспотизмът, но истинска Русия ще възкръсне... Да, вие сте щастлив народ и ако и ние обладавахме половината от онова, което вие имате днес, и ние бихме имали едно отечество и бихме го обичали. Но ние, господине, нямаме отечество!...

Тоя разговор ми дойде сега на ум — продължаваше г. З. — Това, което ми говореха тъй свободно тия млади, образовани руси, проглежда, прокарва се доста прозрачно от няколко десетки години в цялата напредничава руска литература... Каква беше тя? Изобличение, протест, стигматизация на режима на царизма и на тежките условия на живота, създадени от деспотизма. Нашите младежи гълтат тая литература и се напояват с духа ѝ. Гълтат безразборно и без критика. Те забравят, че тя е писана за Русия, а не за България, не се замислюват върху огромната разлика на политическия и обществения живот на двете страни, не виждат онова, което ние имаме и което русите нямат. Понеже за руската интелигенция всичките фактори и емблеми, които изразяват официална Русия, тоест режима на потисничеството: църква, корона, знаме, отечество, власт, закон, са противни, то, по подражание, казаните младежи мразят тия неща и у нас. Да стъпчеш народното знаме, за тях значи да бъдеш прогресивен, модерен човек; да плюеш на България, то значи да бъдеш истински човек, българин на бъдещето. Уродливо маймунство на ума, идиотски тесен мироглед, престъпно сгазване най-светите чувства на човека... Добре, русите викат против царизма, и нашите викат против него пред статуята на Царя Освободителя. А какво ни чини нам руският царизъм и защо това негодувание против него? Защо тия сълзи въз чужд гроб. Защо тия ругателства въз свещения образ, изправен срещу Народното събрание? Ние, българите, знаем само едно: руският цар Александър II, който ни освободи. Ако в нещо е повлиял руският царизъм върх нашата съдба, то е било само в това благодетелно дело: нему, изключително нему дължим освобождението си от петвековно робство. При една конституционна Русия ние едвам ли в подир сто години би дочакали

такъв подвиг, нечут в историята. Не нарекоха ли най-авторитетните руски писатели, даже славянофили като Ламански и философи като графа Толстой, тая освободителна война „величайша глупост на Русия“? Въобразявам си при една конституционна Русия, заета всецяло с лекуване своите безчислени вътрешни недъзи, при отсъствието на един Александър II, който да извърши тая монархическа „глупост“, каква би била днес България и де и какви щяха да бъдат тия младежи, които днес свободно плюят въз паметника из Царя Освободителя! Питам се още дали у други народ по лицето на земята би се вършили подобни кощунства? Кое е това отечество, което презират? Кое е това знаме, което ругаят? — Видимите, конкретните образи на нашите постигнати национални идеали. Ония руси в Ница въздишаха за тия неща, ние ги псуваме. Това е идиотство.

Лично за тия млади хора, които аз не познавам, аз предполагам, че са честни натури, че са идеалисти, жадни за борба против гнета въз човека, но те са само увлечени, заблудени, защото са неспособни още за самостоятелно размишление, не схващат разликата между книгата, която въодушевява наивните им души, и живота, в който се движат, без да го съзират. Периодът на отрезвлението обаче ще настане и те ще прогледат. Те ще станат такива добри работници въз полето на обществения напредък, каквото мнозина други от тях, минали вече тая духовна криза и умопомрачение на ентусиасти, почтени наистина, но слепи. Това е преходна болест. Същите тия момчета в известно бъдеще могат да бъдат повикани да водят съдбините на страната, могат да станат и министри, и попитайте ги тогава, когато затежи на тях отговорността, мислят ли, както мислят днес. Не, те ще се червят просто, защото те ще са поумнели. Аз казах министри; ето каква е тази мразена България: дава простор на всичките дарби и усилия, последното селско цървуланче има право да мечтае за министерски пост и да го достигне. Такава е тая лоша България. Такова положение съществуваше ли в Русия допреди няколко месеца? Ето защо аз гледам доста оптимистически на тия уродливи явления у нас. Те са подражателни явления, детинщини на закипели, неуравновесени мозъци. Времето и животът ще ги вразуми; те ще видят правия път и ще разберат, че не са нито интернационалисти, нито свръхчовеци, нито същества от някоя друга планета, а синове на България, която с майчинска нежност ги е родила, отхранила и просветила, за да й

служат, да ѝ се отплащат, а ако потрябва, да си жертвуват и живота под знамето, както го жертвува Ботев.

Слънцето светеше през това време на една рътлина на полите на Люлин през едно прозорче, що мигновено му оставиха сребропепелявите облаци. Картината изведнаж сдоби ново очарование под тая приветна целувка. Из въздуха плуваха нови лъхове от миризма на акациите. Линиите на планините нежно и вълшебно бягаха в дълбочините на хоризонта. Един тъмен усамотен облак, висящ над София, спущаше над нея тъмни снопове — знак, че я оросява с тих дъждец.

Долу, в Княжево, между зелените шатри на вековните дъбове се виждаше градина пъстра от разноцветни облекла на гостите си; стрелне се трамваят, натъпкан с други такива, и изчезне. По поляната се показваха дружини, излезли из еловата гора, отивайки в селото.

Ние обаче не мислехме още да последваме примера им. Княжевският гуслар бе седнал недалеко от нас и бе подхванал някаква монотонна песен, пригласана от плачещите тонове на инструмента му. Ние схващаме в неясното му пеене думите: „църна арапина“, „китени невести“, „гиздави моми“, „три хиляди сватове“ и тъжната мелодия се разнасяше меланхолна и нескончаема из въздуха, напоен с майските дъхове и трепети на пролетта.

София, 23 май 1906

ЧАСТ II

ЛОЖА NO. 1

ВПЕЧАТЛЕНИЯ ОТ ЕДНО ЗАСЕДАНИЕ В НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ

Отдавна е минал два часът, а залата е все пуста.

Пуста и меланхолична (ох, как меланхолична!) стои червената министерска маса.

Пуста е и ораторската червена трибуна.

Един пълен контраст на тях са галериите и ложите: те са почернели от свят. Тоест галериите — защото ложите са пъстри и шарени от яркоцветни дамски носии, капелини и лица.

От първата ложа, дето аз съм турен в един вид инквизиция, загнезден между столове отпред, заети от госпожи, и здрави мъжки колени и гърди отзад, аз жедно хвърлям погледи между овалните глави и рамена на дамите върху празната зала, дето сега ще се извършат кобни работи за България, дето ще се туря на въпрос нейното бъдеще. И нетърпението ми расте, защото депутатите не влизат и заседанието се не отваря.

Нетърпелива е и публиката зад мене, уморена да чака повече от един час. Тя състои от професори, адвокати, вестникари, високи чиновници. В дъното на ложата един щастливец, адвокатът г. Г., е сколасал да се качи на един стол и оттам гледа нашироко, без да му пречи нещо отпред, непристискан от никого. Той не би менил поста си сега за едно царство! Щастливец! Често си поизвъръща гърба насам и тогава аз виждам, че стената го е набелила с вар. Тоя цвят носят гърбовете и лактите и на други. Аз от десетина години знам това свойство на тая знаменита стена от първата ложа... Ето една доброкачествена вар, която си струва парите! Отдясно ми, стиснат като мене, е моят приятел г. Н., ексдепутат от една средногорска околия. Той ми изказва нетърпението си по френски — той все на тоя език има обичай да ми приказва — и за да го залъже, захваща да ми чете латински стихове от Хорация. Това привлича вниманието на дамите, учудени да чуят такава ученост от едно шаячево сетре...

* * *

Но скоро вниманията се обръщат към залата: там почват да влизат народните представители. И сега пак забележвам как хората в ход, гледани от тая ложа, изгубват своят естествен вид, пропорции, добиват някакво смешно, шуто, даже глупаво изражение. Дали на мястото, отдето ги гледаме, или на съзнанието им, че ги гледат, се дължи това, не зная: но те всичките изглеждат като хора стеснени и които не знаят как да държат и де да турят ръцете си. Някои хвърлят обаче на ложите дръзки погледи, сучейки мустаците. Един — от *жеманфишизъм* или по привычка, извади гребенче и ги среса. Това предизвика леко ухилване по лицата на дамите...

— Oh, comme il est coquet celui-là — избъбла една госпожа чужденка, като се извърна и спря случайно поглед на ексдепутата от среднегорската околия.

Г. Н. взе тоя комплимент въз себе си и й отговори по най-чист французки език:

— Madame, il est d'usage que les hommes seulement fassent des compliments... aux belles dames... — Той прибави някакъв комплимент към госпожата. Госпожата разбра недоразумението, усмихна се леко и се обърна пак към залата.

Тя се скоро напълни, министрите взеха местата си, с плах и стеснен вид, председателят откри заседанието и се захвана извикването на депутатите.

В ложата се питаха кой ще вземе думата сега.

Скоро един депутат излезе на трибуната.

— Ще говори „за“ или против заема с монопола? — попита една госпожа едного от професорите.

— Този е правителствен, ще говори: „за“ — отвърна професорът.

Едно униние се изобрази по лицата. Недружелюбни, неблагоприятни погледи полетяха въз оратора.

Той говори около един час.

— Кога ще свърши?

— О, как е скучно!

— Тоя господин иска да ни умори!

— Ужасно горещо!

И все такива възклицания.

Цялата ложа беше против заема, тя очакваше оратор да го бори, а този го защитава!

И ораторът беше вече осъден! Никой не искаше да го слуша. Дамите се заприказваха за концерта във Военния клуб, обсипвайки с похвали г. Окодосиана, г. Н. продължи да ми чете прекъснатия пасаж от Хорация, другите господа зад нас завързаха разговор за цирка и за мечката, адвокатът с белия гръб разправяше от стола си на един вестникар за новия лек против мазолите, който сега се продава не знам в коя магазин.

* * *

Между това горещината, задухата, вонещия въздух в ложата увеличаваха теготата. Всичките миазми, дъхове и страсти от партера се дигаха насам. Дамите, в пот, викаха:

— Малко въздух няма ли? Нека да отворят!

Един от присъстващите отвори вратата, но разсилният обяви, че му е заповядано да не отваря, понеже на народните представители е студено долу. А въздухът не можеше да се диша.

А ораторът все говореше!

Ложата се задушваше. Светнаха и големите аркови електрически ламби и заляха с ярък зеленикав светлик потните чела на обитателите на ложата.

Един от професорите извика:

— Сега съвсем горещо ще стане от ламбите! — И си отриваше потът.

— Господин професоре, електрическите ламби не дават топлина, мисля? — забележи му познатата нему госпожа.

— Имате право, госпожо — каза той сконфузен.

Г. Н. ми дочете Хорация и ми заяви, че иска да бяга. Адвокатът с белия гръб беше вече си пробил път с неимоверни усилия и избягал. Желание да дезертират се четеше по лицата на всички мъже в ложата. Дамите обаче търпяха стоически... Най-последно, глухият, незачуваният глас на бранителя на монопола млъкна, възцари се на трибуната тишина.

— Слава богу! — издумаха всичките с облекчение.
— Не, не е свършил, дава се почивка.
— Ужасно!
— И защо говори толкова тоя човек?
— *Son discours aurait gagné davantage s'il était plus court!* — каза една госпожа.

* * *

Г. Н. все стоеше. Лицето му заливаше пот, то се бърчеше болезнено.

Аз го попитах защо не излезе да дъхне малко по-хладен въздух.

— Невъзможно! — пошушна ми той.

— Защо?

— Аз съм закован за земята!

Па като си долепи устата до ухото ми със страдалческо изражение на лицето, пошушна ми, все по френски:

— Тая дама отдясно, видите ли я, ми е застъпила от половина час кракът и тежи върху него с всичката тежест на корпуса си, без да знае.

— Помолете я да отстъпи.

— *Mais c'est une indécatesse, vous comprenez?*

И страсотерпецът изпусна дълбока въздишка, покорен на Божието веление...

* * *

Почивката щеше да бъде десет минути: тя трая половина час!

Скуката, теготата, негодуванието в ложата бяха нетърпими!

Когато заседанието се пак почна и същият оратор излезе на трибуната да продължи речта си в защита на монопола, която никой не желаше да слуша, от дамската част на ложата се устремиха върху него мълниеносни погледи.

Монотонната му, глуха, обезсърчена реч трая още един час! Най-после той слезе от трибуната, за общо облекчение непоздравен нито от едно ръкопляскане:

— Voilà un orateur qui a du succès — забележи гражданката.

А г. Н. почувствува двойно облекчение: той беше освободен и от нежната инквизиция на дамския крак и излезе да дъхле навън по-чист въздух.

Сторих и аз като нето.

София, 4 декември 1901 г.

НО ВИЕ БЪЛГАРИ ЛИ СТЕ?

ДРАСКА

Края на юли 190... година.

Последните слънчеви лъчи се разтопиха в едно море от пурпур, което заливаше хоризонтната линия на Южните Родопи, и след малко в околността настана прозрачна дрезгавина. Долините и проломите потънаха в сянка, а възвишенията меланхолично се открояваха на постепенно бледнеющия небосвод. Всичко полека-лека затихна, онемя — Родопите вече заспиваха... И въдвори се дълбока, мистична тишина...

Нощ.

Но всред общата неподвижност неочаквано нещо шавна там нейде в гъсталака и след малко из него предпазливо се извлече някой. Непознатия внимателно изгледа околността, вслуша се и, след късо размишление, тръгна.

Това беше един едва двадесетгодишен младеж с отслабнало лице и превързана ръка. Той беше въстаник от четата на Станева, която след едно сражение се оттегли в планината, а младежа, ранен в ръката, се заблуди в околността. И четвърти ден беше вече, откак той се скиташе с надежда да мине в България, да се излекува и после отново да се върне в Македония.

След дълго и упорито вървене, младежа се озова на плоския връх на едно възвишение. Преди да седне да отпочине, той огледа околността. Нещо обърна вниманието му и той впери поглед в далечината. Там нейде далеко, далеко се виждаха огнени езици, които, треперейки, злоещо се издигаха към звездното небо.

Гореше някакво българско село...

На лицето на младежа се изписа дълбока скръб; той въздъхна и седна или по-добре се повали на земята, за да почине.

Луната заливаше околността със своята сребърна светлина, а проломите и доловете тънеха в тайнствен мрак.

Непобедим глад мъчеше нещастния младеж, който в продължение на своето четириднешно скитане се храни с разни

зеленчуци и треви, поради което се чувствуваше съвсем слаб. Той имаше нужда от храна, за да подкрепи силите си, и реши как-как да си достави такава. С това намерение той се вдигна и тръгна.

На разсъмване той съгледа една дъскорезница край една малка речица и решително се отправи към нея. Като наближи, той побара револвера, скрит под дрехите му, и се успокои. Но какво беше неговото учудване, когато насреща му се появи един турчин — владетеля на дъскорезницата.

Изненадани един от други, и двамата се спряха на местата си като вкаменени, срещнаха погледи и в продължение на една минута се гледаха. Първи продума турчина: той учтиво покани непознатия си гостенин. И младежа отиде. Той разказа на турчина, както можеше, че е някакъв чифлишки работник, че се е заблудил в планината и че умира от глад.

— Който и да си, синко, за мене е все едно — ти си мой гост — рече турчина, като се досети какъв човек имаше напреде си. — Отивам да донеса каквото бог дал, а ти се разположи и бъди спокоен — прибави той и изчезна в дъскорезницата.

Утринните слънчеви лъчи вече покриваха с нежна златиста светлина родопските възвишения. Птичките мило цвъртяха в букаците. Утринна прохлада излека лъхаше...

Между това турчина се яви, носейки хляб, сирене и мляко. Той сложи всичко това пред госта си, седна насреща му, покани го и започнаха двамата да ядат.

След яденето младежа помоли турчина да му определи посоката към царския път — шосето, — като искаше с това да го вкара в заблуждение и да го накара да повярва, че той не е съмнителен човек. И турчина изпълни желанието му, но някак случайно той добави:

— А ако много надясно се отклониш, ще додеш на българската граница...

— Това ми и трябва — си помисли младежа, тури в пазвата си хляба и сиренето, които турчина му даде за път, прости се с него и тръгна.

Като се отдалечи доста, той измени посоката на вървежа си, вярвайки, че турчина ще го предаде и ще му направи някакво зло, понеже той беше негов гост, но сега, освободен от задълженията на гостоприемството, той можеше или да го предаде, или пък сам да го

издебне и убие. Обаче той се лъжеше, защото след неговото заминаване турчина се залови за работата си.

И монотонния звук на дъскорезницата наруши утринната тишина.

Надвечер, когато младия пътник минаваше през един лес, някой му извика да се спре. И той се спря. Тогава при него се яви един въоръжен българин във въстаническо облекло и му каза, че той е от четата на Самуилски, че е поставен на стража и че трябва да го отведе при четата. Младежа, зарадван, че отива при свои хора, последва четника.

След едно късо обикаляне в леса, те додоха при четата. Повече от стотина души седяха, разположени на една полянка всред леса; понастрана имаше една група от 3–4 души, които бяха предводителите.

Но за голямо учудване на младежа, той бе приет хладно и, по заповед на главния началник на четата, отведоха го нейде настрана в леса, дето след малко се яви и сам той, придружен от няколко четници.

Бе започнало да се смръква.

— Кой си и отде идеш? — късо запита началника младежа и хвърли хладен поглед върху него.

— Родом съм от С. и като свърших софийската гимназия, в желанието си да се жертвувам за светото македонско дело, додох в Македония и постъпих в четата на Станева...

— На Станева! — гневно го пресече началника и побледня.

Младежа учудено изгледа всички.

— Вие сте били в четата на един наш враг, приятелю, когото аз, заедно с четата му, скоро ще унищожа. А вас, като негов четник, осъждам на смърт!

— Как? Осъждате ме на смърт! — извика младежа смаян. — Но аз не съм разбойник или предател, аз съм честен борец за свободата на Македония...

— Изпълнете присъдата! — студено го пресече началника, като се обърна към четниците, които го придружаваха.

— Но вие българи ли сте? — извика злочестия младеж подир свирепия началник, който бавно се отдалечаваше.

Никакъв отговор не последва.

Беше се вече смръкнало. Леса бе потънал в дълбок мрак, разреден тук-там от накладените огньовете.

Без да обръща някой внимание на молбите на младежа, той бе съблечен до пояс и поведен за изпълнение на жестоката и с нищо неоправдана присъда. Един четник вървеше напред и осветляваше пътя с една факла от борина, а след него водеха осъдения.

На определеното място почти насила повалиха младежа и наместиха главата му върху един пън.

Наоколо беше тихо и мрачно.

— Но вие българи ли сте? — отново пошепна нещастника.

Вместо отговор нещо блесна и в същия миг главата на злочестия борец за свободата на Македония се търколи около пъна...

ЛЮДОЕДИ

Над хълмистите равнини, покрити с тъмносивия килим на разораните и разораваните за есенните посеви ниви, пъстрени тук-там от редките с полиняла шума дървеса, заглъхнали и тъжни, както самата земя, слънцето лееше своите топли приятни лучи с пролетна пищност. Из въздуха редки птици изпускаха своето звънливо-кристално цвъркане, без да намалят меланхолията на природата; лястовичките хвърляха последните си радостни ноти из въздуха, тъкмейки се да отлетят на зимовище в южните страни, в страните на вечното слънце. По нивята бели волове влачеха лениво железните рала, оставяйки по себе си черни свежи бразди, под сърдитите подканяния на орачите.

В полегатата наклонност на една разлата рътлина Цветан Буков, трийсет и пет годишен селянин, ореше също в една нива. Здрав и силен мъж, с яка снага и мускулести ръце, с намусено лице и лют поглед на сприхав човек, той постоянно викаше въз воловете си и бързаше да разоре повече пространство. Истина, нивата му се чернееше цяла от браздите, но той сега пореше съседната нива и нетърпението му, безпокойството му се увеличаваха на всяка минута.

Най-после той видя, че недалече се подаде един селянин, идейки насам през нивата, и лицето му се намръщи по-силно.

Тоя селянин носеше на рамо дебел кривак.

— Ела, ела да те видя — измърмори Цветан на себе си, като хвърли ядосан поглед на селянина с кривака.

Селянинът с кривака скоро дойде. Той беше по-стар от Цветана, но като него жилест. Лицето му беше изкривено от злоба.

Цветан, без да го погледне вече, следваше да тика воловете и да говори с тях, като че ли не вижда селянина с кривака, който се бе спрял запъхтян и гледаше нивата, що се разораваше.

— Цветане — извика той.

— Какво търсиш? — попита направо Цветан.

— Махни се оттук! — каза оня с кривака.

— Защо?

— Ти си влязъл в моята нива...

— Тя си е моята нива — отговори Цветан.

— Не видиш ли слога тука, обеснико? И баща ни нали ти каза да не пипаш тука?

— Ти не меси баща ми! Ти го остави да се търкаля по улиците гладен, като куче, и сега — с него си помагаш...

— Цветане, махни се, братко. — И селянинът с кривака пристъпи решително напред.

— Брате Минко, иди си по работата! — каза глухо Цветан. Той не толкова ги изрече, колкото ги изръмжа тия думи. Те излязоха из гърлото му застрашително.

Минко стрелна свиреп поглед на брата си.

— Думам ти да не ореш моята нива, защото тя е моя нива! — извика той.

— Твоята нива преди две години беше до оня храст, но когато аз боледувах, ти ми префука половина уврат и аз сега ора моето си място. Ти забравяш ли, че чуждото и на Великден се взима?

Минко се разтрепера.

— Не лъжи като циганин! Не съм ти барал, не съм ти отнел нито за една бразда място. Не лъжи като циганин и се махни по-скоро оттука, да ме не вкараш в грях.

— Ти се махни, да ме не вземат дяволите! — И лицето на Цветана пребледня.

Слънцето грееше весело. Подвижните сенки на воловете и на Цветана се мърдаха напред, грапави и криви, по буците на черните бразди. Една лястовичка изцърка над главите на братята и се стрелна нагоре. Далеч във въздуха се порониха ноти от гласа на чучулига.

Минко си обриса с ръка пота от челото.

Той гледеше и мълчеше.

Но той пъхтеше.

Ралото глухо раздигаше ровката земя и отхвърляше едри буци и гнелове, влажни, с треви и камъчета, лепнали по тях.

— Иди си, иди си! — изгрухтя Цветан.

— Порази се от нивата ми бре! — извика Минко яростен, па прегази през браздите, изправи се пред воловете и ги спря.

— Хайдутак! — изкряска Цветан. — Ако те перна с копралото!...

И той издигна заканително пръта.

— Перни, но тоя кривак ще се счупи в главата ти — каза Минко и издигна кривака си застрашително.

По напуканите му бърни се показа пяна.

— Краставо псе! Ще ти изям душата! — И с тия думи Цветан замахна копралята си през воловете и удари брата си по рамото — той не го улучи в главата.

Веднага Минко се спусна и свали с ужасна сила кривака си въз главата на Цветана.

Цветан полетя и падна. Но в същия миг се подигна, припълъз на колене до брата си и заби до дръжката в корема му ножа си, който остана там.

Минко не падна из един път. Зверския гняв и отчаянието му придадоха енергия да издигне и свали пак кривака си въз темето му. Цветан се простря на земята в несвяст. Гореща кръв из счупения череп бликна като червен шадраван и попръска черните буци.

— ...майка ти! — изпсува го Минко по шопски, като видя трупа, и се повали.

Двамата братя се търкаляха и бърчеха на слънцето. Воловете, спрели спокойно, равнодушно млащеха, като мятаха апатични погледи на кървавите тела. Едно врабче кацна наблизо, клъвна буболечка и пак хвъркна, подплашено от движещите се крака на Минка.

Той беше още в агония, когато орачи от съседните ниви се притекоха и видяха с ужас какво се е случило.

Цветан беше мъртъв.

Едвам след два часа едни кола понесоха умирающия и мъртвия за село, по заповед на тамошния стражар.

Колата минаха тежко със зловещия си товар край едно голямо здание, на прозорците на което се показаха много любопитни глави.

Там сега ставаше конференция на народни учители и учителки, които водеха или слушаха разпалени прения върху учението на Маркса и социалистическите организации в Европа.

Маркс и Европа бяха далеч, а тука бяха Цветан и Минко, два рождени братя-убийци.

Но конференцията продължи спокойно разискванията си... Кого интересуват тия тъмни души, тия звероподобни чловеци, тия свирепи нрави, тия животински мозъци, от векове насам незасегнати от лучите на просветата и на чловещината?

Веселото слънце грееше от синьото небе; по селските комини звънливо клепеха щъркелите, мислейки скоро да пътуват за южните страни.

София, 24 октомври 1905 г.

ВЕЛИКИЯТ ЗАТОЧЕНИК

СУРОТА!

Акростихът в
надписа, найден в гроба на
патриарха Евтимий

I

Есенното слънце напредваше към гористите върхове на Родопите.

Пловдивското поле, пожълтяло и посърнало, разстилаше скръбно и унило безкрайния си шир на север до мъглявите призраци на Средня гора.

По това равно, неизмеримо поле владееше пълна безлюдност. Никаква подвижна черна точка из стърнищата или по друмищата не означаваше присъствието на човек или животно; никакви кола не се движеха из големия цариградски друм, който се протакеше из равнината, друг път гъмжащ от пътници, идещи от близки и далечни страни.

Страшно безлюдие.

Пловдив, на могилиите си, стърчеше сиротен сред запусиялата равнина, огрявай от лъчите на слънцето. Но ето из южния му край се зададе една малка дружина. Тя се състоеше от шестима турски войници на коне и от един старец пеш.

Тоя старец беше висок, едър, с дълга бяла брада, малко приведен. Той се подпираше на патерица.

Неговото сухо, измахнато от скърби и умора лице, с криви хоризонтални бръчки по широкото, почерняло чело имаше скръбно изражение. Но то беше тъй хубаво, тъй благородно! В замислените му очи гореше странна енергия, но тя бе смекчавана от някакво изражение на покорство към съдбата, на християнско смирение, на безкрайна тъга.

Полите на окъсаното му расо бяха покрити с пътен прах. Прахът беше образувал на челото му и по шията му кални петна, като се беше размесил с потът им.

II

Това беше не отскоро. То беше през есента 1393 година.

Ужасна година за България!

Столицата й Търново беше превзета от Челеби Сюлейман едва пред три месеца, на 17 юли.

Турските завоевателни орди, преминали при Орхана Дарданелите, бяха вече опустошили и подчинили Тракия, Македония. На 1364 г. Лала Шахин, пълководецът му, бе превзел Стара Загора и после Пловдив. София бе паднала на 1382; повечето градове на Северна България един по друг след това се подчиниха на турците, като Варна, Силистра, Никопол; остана само Велико Търново, но след три месеци обсада и то падна, обляно в кръв след един жесток юруш на Челеби Сюлеймана въз крепостта.

Последният български цар Иван Шишман бе убит или умрял някъде в плен, в една пловдивска тъмница, казват някои историци.

България, като свободна държава, загина печално и глухо, без да даде сериозен отпор — тя нема едно Косово, за да умре, увенчана с трагическия ореол на героизма.

Безконечни вътрешни крамоли, безсмислени свади и войни със съседите бяха я изнемощили; продажността и упадъка на болярството, тлетворното влияние на отрицателното учение на богомилството, вечните тревоги, смутове и ненужни борби с византийците бяха убили всяка енергия у безволния народ и той покорно прие съдбата си, изгубил вяра във всичко.

България беше загинала.

III

Старецът, когото караха конните турски войници, беше Търновският последен патриарх Евтимий.

*Безстрашния пастир в бедите опасни,
в добри дни и лоши народу другар,
Евтимий, на Търново в дните ужасни
последний бранител и последний цар.*

Евтимия откарваха на заточение. При Шипка, която тогава не съществуваше, той бе разделен от другарите си състрадалци, търновски първенци и боляри, пощадени от турския меч и откарани на изток за Азия, и сега сам продължаваше трудното си шествие към заточение, далеко от Търново, което бе оставил в развалини.

Призракът на пожарите на Трапезица и Царевец, които изпепеляваха църкви и палати, още светеше, пламтец и зловещ, пред очите му.

И той сега, като се подпираше тежко на патерицата, от Търново и до гроб вече негова вярна и единствена другарка, той мислеше за оставеното паство, за загиналата столица, за опожарената патриаршеска черква „Възнесение“, която тъй славно и гордо стърчеше на чуката на Царевец, дете бе отслужил и недовършил последната литургия, извикан от последната борба на съдбоносния ден.

После му минаваше през ума живата раздяла с търновския народ на Дълга лъка, после под Стара планина с болярите, раздирателните вопли и плачове на мало и голямо при изпращането му, сълзите на болярите, виковете им, думите им жални — прощални — и сълзи се порониха по изсъхналите му бледни бузи и се смесиха с калта по шията му.

Но турците му казаха студено:

— Е, защо плачеш като жена, старче? Невеста ли остави, деца ли остави в Търново? Калугерите нямат челяд. Е, защо плачеш?

— Оставих народа, синко — отговори патриархът, разбрал повече от изражението на лицата им какво му говорят, защото не знаеше езика им.

Те го не разбраха.

— Хайде, хайде, баш китиш! — И те му направиха знак, че трябва да върви.

IV

Слънцето се закри зад планината.

Дружината почина край реката в силния град Теснобран — старото име на Станимака — и подзеха по урвата на юг.

Пътуването на стареца по тая върлина, назъбена с остри камъняци и канаристи прагове, беше крайно уморително. Пот като град течеше от лицето му. Той охкаше страдалчески. Той прималяваше.

Тука го срещнаха няколко гърка с натоварени мулета и го изгледаха зачудени.

Те се поклониха на турците до земя. Ония, които язدهа, слезнаха от мулетата и попитаха турците кой е този.

Когато им се каза, че е търновския патриарх, те се изсмяха и му казаха:

— Скатовулгаре!

Той, знаещ добре гръцкия език, разбра ругателното слово, погледа ги тихо, безучастно, без никакво изражение на гняв в очите.

Като продължиха разговора си с турците, гърците узнаха, че карат стареца на близкия манастир на заточение, в Бачковския манастир.

После отминаха нататък и смехът им пак достигаше до слуха му, смях непочтителен, презрителен.

— Господи, прости ги — прошушна старецът; — и ти носи кръста си на Голгота и чу ругателствата на нечестивите...

Големи сенки падаха от скалите въз неравния друм. Реката отляво бучеше в дълбокия дол. Последните зари на заходещето слънце увенчаваха челата на отсрещните зъбери. Вечерникът из планинското гърло носеше прохлада и тихо люшкаше листата на шубръките и люляките край пътя. Кози се спущаха из храстаците, за да се прибират, зобейки пак пътьом шумица.

Срещаха заточеника и жени българки от ближните села, и като го виждаха така сломен от страданията, с просълзени очи, кланяха му се до земята, подгонвани веднага от ударите на камшиците, които плющяха въз тях с псувни.

А Евтимий благославяше жените.

Излязоха на билото на ръта, отдето пътят се спущаше към реката.

Оттук Евтимий видя насреща си въз една скала кацнала на два ката крепост, съградена от Ивана-Асен II.

Над вратата на долния кат един кръст, издълбан в камък, и някаква благочестива зография показваха, че вътре е параклис.

Старецът се прекръсти. Той се обърна към турците и им даде да разберат, че ги моли да му позволят да иде в църквичката да се помоли.

Когато разбраха желанието му, те се намусиха.

— Помириса крепост гявуринът, и иска там да иде. Вълкът гледа все към гората — каза чаушът и му изкряска: — Напред, нечестиви кяфирино!

Евтимий тогава с благоговение се прекръсти към светинята на великия цар, стори пред нея поклон до земята и тръгна пак.

Очите му се бяха насълзили.

Скоро вечерният здрач забули и него, и турците.

В дола, дето бухтеше реката, мърчината съвсем покри пътниците.

През реката, по височината се открояваха неопределено върховете на големите дървета, черните зъбери на надвисналите скали, покривите и комините на Бачковския манастир.

София, 15 февруари 1906 г.

ХАМАЛИНЪТ

През един хубав и безоблачен юлски ден, когато откъм Витоша, съблечена съвсем от зимните си преспи, един тих, прохладен ветреца люшкеше зелените шатри на акациите край алеите, що водят за софийската гара, аз се разхождах под сенките на една от тия алеи с г-на С., бивши висок чиновник в едно министерство. Ние отивахме да посрещаме някого на гарата и бяхме предпочели да идем дотам пешком, вместо да се възползуваме от трамвая.

Когато стигнахме до онова място, дето пътят ни възвива на запад, за да заобиколи градината при гарата, другарят ми ме помоли да прекосим направо и минем край митницата, за да попита нещо там.

В съседството на митницата беше голямо движение. Низове кола постоянно се точеха из пращия, нешосиран път, едни, отнасяйки из склада за града стоки, а други, отивайки да се натоварят.

При самия склад потни и прегънати одве хамали, българи и цигани, нещастни бедняци, за които не съществуваше ни хубав ден, ни прохлада, ни зелени акации и сенки, ни свободно време за разходка и почивка, пренасяха на гърба си товари в колата.

Другарят ми се отби до митницата и додето се завърне, аз наблюдавах тежката работа на хамалите. Големи дъсчени сандъци, криво-ляво заковани, чували пълни, каси, бъчви, кошове със зашити отворстия от разна големина и форма, с марките на фабриките, се носеха от гърбовете на тружениците и се поставяха с много усилия, трясък и шум на волските кола. Пот като град течеше от почернелите чела: жилестите, ёки, със силно напрегнати мускули ръце, заморените и опечени лица, загубели, погрознели и сякаш застарели от влиянието на тежкия ежедневен труд, труд упорен и неблагодарен, който дава прехрана, колкото да се не умре от глад — всичко това приковаваше болезнено любопитството ми и хилядния път пораждаше у мене тъжните размишления за неравенството в тоя свят, за тежкия дял, който животът е оставил на едни, когато други е облагодетелствувал, за съдбата, майка нежна за тез, а мащеха сурова за онез, и аз пак се озовавах, смутен и потиснат от тъга, пред мрачната и неразрешима

гатанка на битието. Утре тия хора може би ще останат и без тая работа, сиреч и без тоя скуден залък хляб, жертва на неизвестността и на всичките тегла на нищетата, другарка тяхна негли от много години, другарка негли и до гроба.

Другарят се завърна и прекъсна нерадостните ми мисли. Тъкмо в тоя миг един хамалин, пъхтящ под тежестта на товара си, минуваше край нас с тежки и бавни стъпки към колата. С. ме бутна за лакътя.

— Погледни тоя човек — каза ми той.

Аз погледнах хамалина. Дрипав, с почерняло лице, но с буден, интелигентен поглед, с орфани в крачолите и обезцветени от носене панталони и със сетре, раздрано, лишено от повечето си копчета, с продънени обувки — из една от тях излизаше палецът на десния крак. Той изглеждаше да бъде на около трийсет и пет години. Като съгледа другаря ми, той леко му климна глава за поздрав и отмина.

— Познавате ли се? — попитах С.

— Да, тоя човек е Петър Завоев и заслужва всички да му целуваме краката.

Изгледах учуден другаря си.

— И веднага ще разберете защо — прибави С. — Говорят за добродетелта като за една дума само на днешно време, без никакво реално значение, съществуваща само в книгите на моралистите. Лъжа! Има добродетел. Има още високо благородство. Има съблими героизми, себеотрицания. Гледайте Завоева. Той е не само грамотен, но даже доста развит човек, бил е някога някъде селски учител. Сега е човек с фамилия, с жена и четири деца и се поминува с тая работа.

— Но той би могъл да наиде по-подходяща за себе си работа и по-лесна? Службица например?

— Това е лесно да се каже, но мъчно се постига днес при тоя ужасен наплив на конкуренти за служби, които пълнят коридорите на министерствата, кафенетата и улиците. Познаваше ме Завоев, помоли ме, и аз след дълги ходатайствувания успях да му издействувам една службица, от скромната заплата на която би могъл да преживее безбедно с фамилията си. А то, брате, тежко беше у тях, вечен глад, мизерия безкрайна. Зарадва се човекът, когато му обадох, целува ми и двете ръце, плаче като дете: „Ти си ми спасител, казва, ти си спасител на децата ми, до гроб няма да забравя добрината ти!“ И да ви обадя, никога не съм се чувствувал по-честит, отколкото тогава, дето можах

да избавя от окаянство тоя симпатичен човек. Това беше лани, по туй време.

— И след това го изключиха пак?

— Не, той е толкова усърден и разбран в изпълнение на службата си, при това и от партизанство стои далеч. Пооблече се, горкият, посветна му лицето. Нямахше по-щастлив от него. Често жена му идеше у дома, водеше и двете си малки момиченца при жена ми. Каква радост, каква благодарност! Това нещо трая около два месеца. Но той си даде оставката!

— И защо? — попитах зачудено.

— За да остане пак на пътя... Но слушайте как и защо. Един ден дохожда при министъра и казва: „Господине министре, дойдох да ви поблагодаря за добрината, която имахте за мене. Вие ми дадохте службица, благодарен съм ви от душа и сърце.“

— И аз съм благодарен от вашата добросъвестна работа, господин Завоев — отговаря министърът.

— Сега се осмелих да ви помоля за една още услуга, за едно голямо благодеяние или, ако щете, за едно голямо дело на справедливост. Приимете ми оставката, господин министре, и повърнете службата на човека, комуто я отнехте.

Министърът зяпна от удивление. Останах поразен и аз.

— Ако не дойдох по-рано да ви направя тая молба — продължи Завоев, — то беше, че аз не познавах тоя човек, а го познах, познах и него, и състоянието му едвам пред една неделя, и оттогава съм не знам какво нещо е, измъчих се, господине министре, чини ми се, че съм сторил убийство. Господин Петранов, когото уволнихте, бог му дал осем дечица... Но бедност, бедност, господин министре! Каквото спестил от службата, отишло за дългове и за разноски по лекуване на баща си и на едното си момче, което лежи от осем месеца, повалено от гръбначна болест. Има двама синове на служба, но излезли лоши синове и не го поглеждат... Майката се вайка из двора като луда, децата му плачат гладни и голи... Бедност, бедност, ви казвам... Нещастният човек е отчаян... Когато срещам тоя човек на улицата, бягам... страх ме е да го срещнат очите ми... Господин министре, бъдете милостив: какво ще прави на старо време? Кой ще го пожали? Как ще изхрани тия клети деца? Разпитвах сам навсякъде, няма ли възможност да му се намери някоя службица, доде дослужи до пенсия.

Никъде няма, няма и в нашето министерство празна служба, както знаете. Отстъпям му моята. Не искам да бера греха му.

Министърът се покърти дълбоко.

— Чакайте малко навън — каза му той. Разговорихме се как да постъпим. След дълги колебания министърът реши да изпълни молбата на Завоева, уволни го и назначи пак Петранова. Но той се силно интересува за тоя прекрасен Завоев, обеща му да му наиде някаква нова длъжност в непродължително време и го изпрати обнадяден и щастлив, като му стискаше горещо ръката. За жалост, министерството падна скоро, което нещо повлече и моето уволнение, и Завоев си остана без служба. Ето го сега, от година насам работник, често без работа, надничар, хамалин. Но попитайте го съжاليا ли за самопожертвуването си. Не, той работи от заран до вечер, изкарва залъка за себе и за децата си — разбирате какъв е тоя залък корав и несигурен. Но той ми каза веднъж, че сега е щастлив, че е спасил други човеци, че душата му е спокойна. Прекрасен человек, рядко сърце!

В това време Завоев се зададе с нов товар на гърба.

Обилен пот обливаше труженическото му чело, снагата гънеше под бремето, едната пола на дрипавото му сетре се развяваше от витошкия ветрец, който люшкеше в алеите листата на акациите, под сенките на които се разхождаха пременени охолни господиновци и дами в цветни облекла.

София, 14 април 1906

ПОСЛЕДНИЯТ ДЕН НА ХХ ВЕК

Младият още цар Иван беше се поправил вече от своята простуда, която го бе задържала няколко дена в двореца. Днес се усещаше бодър и добре. Зимният ден беше особено мек, без слънце и заоблачен, но топъл. Царят отвори за малко прозореца, за да поеме чист въздух отвън. Той гълташе с удоволствие живителните му струи и погледът му бягаше през големите ясени и акации на Градската градина по пространната столица, с покриви, побелели от сняг, отдето се дигаха в небето безбройни кули и високи сводове на дворци и държавни учреждения и кръстове от черкови. Най-близо се издигаше монументалната сграда на Народния театър.

На вратата на кабинета се почука почтително. Царят се издигна. Адютантът му, генерал Шанов, влезна и съобщи:

— Ваше величество, охридския управител пита ще ли благоволите да го приемете? Също и другите.

— Ах, добре, нека влезе в приемния салон. Поради болестта си аз ги заставих да чакат няколко дена...

Царят затвори прозореца, облече си официалната дреха и се спря при писалищния стол, дето лежаха куп книжа, вестници и депеша, и взе да дочита нещо. Зад него, сериозен, гледаше из голямата си златна рамка внушителния образ на цар Фердинанда I. По стените на кабинета, облечени с великолепно цветни пиротски килими, висяха други големи портрети, тоже в златни кръжила на членове от фамилията, работа на знаменити български живописци. Между образите особено жив стоеше образа на баща му, Бориса I, със своето изразително, но благо, белобрадо лице, озарено от умни сини очи. Царят остави депешата и се приближи до апарата на стената (фоноскопа), натисна нещо и той издрънка. След една минута апарата сам издрънка. Царят тогава си приближи устата до тръбата, а с очите, като гледаше в едно стъкло над нея, извика:

— А, Константине, добър ден!

От апарата излезе ясен глас:

— Добър ден, тате. Не те питам поправи ли се; виждам по лицето ти, че си бодър сега. Какво има да ми заповядаш?

Царят отговори:

— Добре съм. Напусни Одрин и ела тая вечер да изпратим заедно векът. Имаш на разположение цели два часа. Трябва да ми доложиш лично за въпроса... Аз мисля обаче, че мъчнотиите са изгладени...

— Да, изгладиха се щастливо. Но аз се обещах на великия княз Александра да бъда тая вечер в Цариград.

— Защо?

— Покани ме и аз обещах да присъствувам заедно с него на бдението в „Света София“ и после на гощавката в Александровския дворец на Босфора.

— Тогава дръж си думата, синко. Поздрави великия княз и великата княгиня. Изпратете двадесетия век радостно, както и ний тука ще го изпратим. Той беше щастлив век за славянството.

След малко царят приемаше в салона охридския управител и изслушваше устния му доклад по произшествията, извикани на най-южната граница на България от албанските немирници, под воеводството на безпокойния Иренк Мивош.

Дадоха се после аудиенции на английския посланик, на новоназначения от Екзархията Нишки митрополит, бивший Сливенски архиепископ, на адмирала на българската флота, която се бе прибрала в Кавала, подир маневрите си по Бяло море заедно с руската; на сръбския посланик, който наскоро се бе завърнал от Рагуза, станала зимна резиденция на негово величество сръбския крал, който предпочиташе да живее в новите си далматински владения. Последния приет беше представителя на Испанската република.

Цар Иван се завърна в кабинета поуморен от тия приеми. Той бутна електрическия звънец и влезе дворцовия маршал.

— Славомире, моля, кажете да ми запретнат каляската; искам да се поразходя... Лекарят ми разреши. Приготовленията за тазвечерният прием, както и за бала, стават ли? Нека бъде бляскаво.

— Да, господарю.

— Какво прави царицата? Върна ли се?

— Върна се. Ходила е лично да раздава помощи на бедните.

— Прекрасно. По доброта, сърдечност и по благодат тя наумява баба ми... Попитай я желае ли да ме придружи.

И царят погледна към портрета на жена си, тип на истинска красива рускиня, изписана в носията, идеализирана, на кюстендилска селянка, обезателният дамски костюм при дворецовите тържества.

След малко адютантът яви, че царицата е поуморена и се извинява. Царят слезна долу. На дворецовата порта чакаше каляската с два черни жребеца, дар от султана, живуц сега в Коня. Но той, като видя колко е хубаво времето, отказа да се вози и тръгна пеш из разкошната с богати здания и къщи улица „Цар Освободител“. Непоследван от никой телохранител, облечен просто, царят отвръщаше усмихнато поздравите на минавачите. Той мина покрай остарялото, почерняло от времето здание на Военния клуб, мина край Народното събрание и величавий бронзов паметник на императора Александра II, дето се срещна и приказва няколко минути с прочутия по подвизите си във войната през 1972 г. генерал Шайханов, после мина из алеята на акациите, между два реда дворци, край величественото здание на университета и по-нататък — на сената и на министерството на мореплаването, срещайки се с върволяци граждани и гражданки, излезли също да се пораждат на хубавия зимен ден. Той срещаше изражение на искрена любов и дълбока почит във всичките лица. Отвъд Орловия мост той се размина с малките князове, които яздеха на новоизобретения инструмент „флигт-вег“ (един вид велосипед, движен от каучукови крила). Царят се поумори, извърна се и даде знак на каляската, която го следеше отдалеко, качи се и потегли край столетната гора на Борисовия парк, обезлистен сега, покрит със сняг и пуст с мълчаливите си мраморни статуи на богини и дриади. Отляво хубавите трикатни здания, дворци и вили се простираха на два километра далеко. От висотата, дето се свърши парка, той хвърли поглед назад въз безкрайната с 350-хилядното си население столица, гърмяща като море, дето десетки високи фабрични комини изхвърляха черни стълпове пушек и замъгляваха атмосферата ѝ. Няколко шопа из пътя, облечени чисто и спретнато, с лица здрави, умни и вчеловечени, както бяха всичките сега, привлякоха вниманието му и той приказва с тях за поминъка им и живота им; по обичая си, той правеше това, желающ лично да опознае нуждите на любимия си народ. Няколко време той се любува на града, станал център на богатството, светлина

и култура за обширното царство. На юг Витоша се белееше величествена и на гърба ѝ, зад Резньовете, се забелязваше кубето на приоблачната гостилница „Кръгзор“, посещавана лете от туристи из цяла Европа, додето се отиваше от Драгалевци по зъбчеста железница. Силни чувства изпитваше царят сега. През ума му минаваха ред произшествия и велики преврати, ознаменували предидущите царствования и неговото през ХХ век, а неговият поглед сякаш се впиваше в бъдещето, като да иска да види тайните, които то криеше в дълбокият си мрак...

Когато царят се завърна, беше вече късно. Той влезе в дворецът, цял блеснал от светлини, дето щеше тая вечер да се посреща радостно новия ХХІ век.

30 дек. 1899 год.

РАЗХОДКА ИЗ ИСТОРИЯТА СПОМЕНИ И СРЕЩИ

Слънцето заливаше с утринния си светлик гористите чуки, що се чернееха над преслапът, през който минава път от Тракия за Търново. Живописно изпъстрените — с яркозелени рудинки и свежи моравки — лесове на Стара планина се разстилаха вълнисти до призрачно-обайните равнини на Дунавска България. Прохлада духаше. Сенките на големите букове шареха ронливия друм, из който пътуваха двамата българи.

Тия двама българи бяха два братя.

Когато пак се поспряха с конете си под една сянка, за да се закрият от жежките лучи на утринното лятно слънце, по-младият брат се обърна към по-стария, все мрачен и мълчалив:

— Ти все си намръщен. Кажй нещо, бачо.

По-старият въздъхна и отговори почти през сълзи:

— Какво да ти кажа? Проклятие, брате, виси над нас. Бедно отечество, бедно отечество!

— Защо това отчаяние, бачо?

— Защото сме роби. Робите нямат право да бъдат весели.

— Но имат право да се надеят — възрази по-младият брат.

— Надеждата днес е едно безумие.

— Не, тя е една добродетел, и най-потребната сега.

По-старият брат се усмихна горчиво, почти презрително.

— Да, ние сме роби, врагът ни е оковал, отечеството е нещастно — каза по-младият; — но вярата ни дава крила.

Те боднаха конете по жилестите корми и продължиха пътя си.

Денят преваляше. Слънцето трептеше веч над западните приоблачни чуки. Скоро притъмня. Пътниците отседнаха при Янтра, напоиха уморените си коне и се отбиха в една планинска колиба да нощуват. Вечеряха с хляб и кромид лук, па си легнаха въз постеля от борови върхари.

На следния ден, къде пладне, те съзряха търновските скалисти рътове. Отседнаха при Царева ливада за почивка.

— Е, сега какво ще кажем на търновци? — каза мрачен по-старият брат.

— Ще им кажем: надейте се и не губете бодрост. Ти вярваш в бога?

— Както и ти.

— Бог не обича слабодушните, обича силните духом.

Тоя кратък разговор стана преди... 738 години. Двамата братя се наричаха Петър и Асен. След три години България беше свободна.

* * *

На Атонският полуостров Паисий една заран след нощното бдение над историята на българските царе, патриарси и светии, която пишеше, излезе да се разходи под високите борики и се спря с поглед устремен на север.

Той гледаше към България.

И той въздишаше.

И казваше:

— О бедна Болгарио! Покрусена и поробена майко! Кога ще те видя огряна от слънцето? Ще ли доживея до радостния ден, когато ще счупиш веригите си и ще прославиш господата бога зарад избавлението си от агарянско иго? Ще ги счупиш, вярвам, ти си ги чупила и друг път. Бог не забравя праведните. Светата му десница ще се простре над тебе. Затова мужай се, крепи се и бъди силна за денят, когато божиет глас ти извика „Стани!“

И той издигна треперещата си ръка и благослови планините и върховете, които се тълпяха в кръгозора на север.

Бялото море, блеснало като разтопено сребро, лъщеше заслепително от ярките лучи. Вълните се удряха о брега и се пръскаха на лучисти бисери.

Паисий дълго замислен гледа морето, па се повърна в килията си и подхвана пак нощния труд. В погледа му светеше далечния отблясък на възродена България, в която той вярваше...

* * *

На 1876 година като емигрант бях в Браила.

Априлското въстание, баташките ужаси, кланетата в България потресваха цяла Европа — тогавашната Европа. Гладстон гърмеше със своите позиви към възмутеното човечество.

В едно кафене аз се разговарях с браилския французки консул, с когото ме бяха запознали.

Той беше човек образован, елегантен, горд с отечеството си и с великите традиции, завещани от Френската революция.

В беседата той пожела да узнае защо са въстанали българите, да узнае от мене, очевидец на турската тирания и жестокости. Учуден малко, че той всичко това трябваше да знае от френските вестници, аз побързах с пламенни слова да му опиша причините на въстанието и погрома, който го последва. Впуснах се в хиляди подробности за ужасът, извършен от турците.

Стори ми се, че моят разказ го покърти, той си потърка челото и попита:

— Да, знам, но защо въстанахте?

Аз го гледах слисан от тоя странен въпрос.

— Защо ли? За да бъдем свободен народ.

Той попита:

— А позволяват ли ви турците да се молите богу в църквите?

— Да.

— А оставят ли свободно да си орете земята?

— О, да.

— Тогава никак не разбирам защо въставате.

И синът на Франция, горд с великите принципи, завещани от Френската революция, поклони ми се учтиво с ласкава усмивка на лицето и си отиде.

* * *

Преди години ходих в Париж и посетих знаменития френски доктор, старият Ф., светилото на френската медицинска наука.

След консултацията той ме разпита за България.

Разправих му за нея, каквото беше потребно.

Той ме слуша с голямо внимание.

— Имате ли възможност да виждате княза си?

— Понякога — отговорих аз и излъгах, защото княз Фердинанд беше за мене недосегаем и никога не бях говорил с него. Но нали човешка суета? — отговорих му тъй.

— Аз ще ви моля да го поздравите от мене, когато се завърнете във вашето отечество.

— Мерси, без друго.

— Ние с него сме приятели — продължи докторът, — той е идвал няколко пъти при мене, когато посещаваше Париж. Предай му непременно моето почитание. Той е прекрасен човек, цял французин по душа.

— И малко по кръв — прибавих аз. Докторът се позамисли.

— Виж, това последното не знам... все равно... Той беше мой клиент. Остави ми и портрета си.

И той посочи на един голям фотографически портрет на стената.

Аз с любопитство погледах портрета.

Там стоеше сръбския княз Петър Карагьоргевич с няколко саморъчни реда от него под образа му!

А ние, които знаем всичко за Франция, най-дребните случки в нейния политически живот, най-незначителните й политически мъже!

Г. Клемансо сигурно знае повече за България, сега.

Ноември 1919

Издание:

Автор: Иван Вазов

Заглавие: Събрани съчинения

Издател: Български писател

Град на издателя: София

Година на издаване: 1977

Националност: българска

Печатница: ДПК „Димитър Благоев“, София

Излязла от печат: 30.V.1977 г.

Главен редактор: Илия Тодоров

Редактор: Славка Иванова

Художествен редактор: Елена Маринчева

Технически редактор: Цветана Арнаудова

Художник: Евгени Клинчаров

Коректор: Елена Баланска

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/4387>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.